

De Ortolaan buiten de broedtijd

■ *De Ortolaan als Nederlandse broedvogel is zo langzamerhand verleden tijd. Vorig jaar werd een treurig dieptepunt bereikt dat in de pers de nodige aandacht kreeg. Tot in de kolommen van het NRC werd gesteggeld over de vraag of de soort nu wél of niet uitgestorven was. Koele cijfers versus lyrische ingezonden brieven (echter waarschijnlijk betrekking hebbend op Kneu). Voor wie geïnteresseerd is: volgens onze informatie werden in de laatste Limburgse broedgebieden geen broedparen meer vastgesteld terwijl in de Achterhoek een (mislukt) broedgeval plaatsvond, en dat was het dan.*

Gelukkig betekent dit nog niet dat de kans verkeken is om deze stemmig gekleurde zomergast in ons land te zien. In Noord-Europa broeden immers flinke aantallen en tijdens de trek is het nog steeds mogelijk om Ortolanen te zien, al is de kans daarop niet zo heel groot. In het BSP niet-broedvogels worden vanaf 1989 waarnemingen geregistreerd van deze soort. Tijd voor een overzicht.

Ortolaan als trekvogel

Dat we in Nederland nog Ortolanen kunnen zien, hebben we vooral te danken aan de niet geringe Noord-europese broedpopulatie. In Zweden broeden nog tienduizenden Ortolanen, die in zuidwestelijke richting wegtrekken en voor een deel via Nederland zullen gaan. Ook de Finse broedvogels houden een zuidwestelijke koers aan, maar het is aannemelijk dat zij Nederland grotendeels oostelijk passeren. Voor ongeveer 50.000(!) Ortolanen eindigt de tocht overigens in de vangnetten in ZW-Frankrijk. De overwinteringsgebieden liggen in de steppe- en savannegebieden bezuiden de Sahara.

Het roemruchte verleden

In het verleden waren Ortolanen op trek niet zeldzaam in ons land. Bij Gilze (Noord-Brabant) ving een vogelvanger in het seizoen 1827 53 Ortolanen onder het vinkenet; ze zullen vetgemest en gebraden geëindigd zijn, want als "eene byzondere lekkernij" stonden Ortolanen hoog aangeschreven en waren ze relatief veel geld waard (Limosa 35: 277). Vele andere voorbeelden tonen aan dat de ortolanenvangst voor de pot (eventueel de kooi) tot in de twintigste eeuw voortduurde.

Het systematisch ringen van Ortolanen tijdens de trek heeft in Nederland voor zover bekend nooit langdurig of op grote schaal plaatsgevonden. In de Belgische Kempen heeft J. Spaepen vanaf 1945 speciale aandacht besteed aan o.a. deze soort. Tot eind jaren vijftig kon hij per jaar een stuk of 80 Ortolanen vangen en rin-

gen. In de jaren zestig trad een afname op en in 1968 werd gestopt met het ringwerk omdat de vangst niet meer lonend was.

Voorkomen 1989-94

Op dit moment zitten er 460 waarnemingen van Ortolanen in de computer, 927 vogels in totaal (gegevens 1994 nog niet allemaal ingestuurd!). Daarmee is deze soort een bescheiden middenmoter in de eredivisie van BSP niet-broedvogelsoorten. Van twee qua systematiek enigszins verwante soorten, IJsgors en Sneeuwgors komen 4-6 maal zoveel waarnemingen binnen, en het verschil met het aantal exemplaren is nog pregnanter.

Het overgrote deel van de Ortolanen is waargenomen in de maanden

Ortolaan als Europese broedvogel

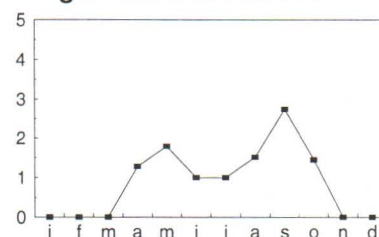
De Ortolaan broedde tot voor kort in vrijwel geheel Europa met uitzondering van de Britse Eilanden en IJsland. Als gevolg van een sterke afname in het westen en midden van Europa is de soort daar schaarser geworden of zelfs (nagenoeg) verdwenen (o.a. Nederland, België). In de oostelijke helft van Europa wordt eveneens veelal een afname gemeld, maar in landen als Bulgarije, Polen, Finland en Zweden zouden de aantallen gelijk blijven of fluctueren. In totaal zouden er in Europa (minus Turkije) nog minimaal 500.000 broedparen zijn. De grootste populaties, meer dan 100.000 paren, zijn te vinden in Spanje en Finland (gegevens ontleend aan G.M. Tucker & M.F. Heath 1994, *Birds in Europe, their conservation status*).

april-mei en augustus-september (figuur 1). De waarnemingen in juni-juli hebben mogelijk voor een deel betrekking op broedvogels (en hadden dus bij een ander project ingeleverd moeten worden).

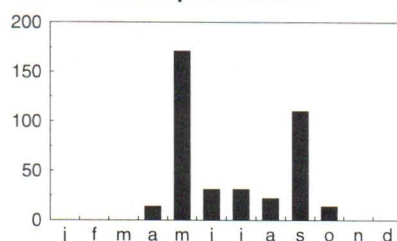
De voorjaarsstrek komt op gang in de tweede helft van april en vooral in de eerste helft van mei worden relatief veel doortrekkende Ortolanen opgemerkt. In de tweede helft van die maand ebt de trek weg, al worden tot in juni Ortolanen gesignaleerd op plaatsen waar ze niet broeden. In de laatste dagen van juli kunnen incidenteel Ortolanen opduiken buiten de broedgebieden. De najaarsstrek zet doorgaans echter pas in de tweede helft van augustus in, met een bescheiden piekje eind augustus en in de eerste helft van september. De laatste trekkers worden begin oktober genoteerd.

Meer dan de helft van de Ortolanen (57%) is overvliegend gezien. Het aandeel overvliegende vogels bedraagt in mei 35% en in september 75%. Trekkers kunnen in principe in het hele land worden gezien. De beste kans op over-

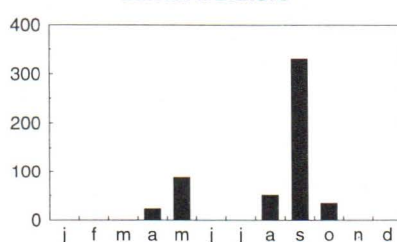
gemiddeld aantal/waarn.



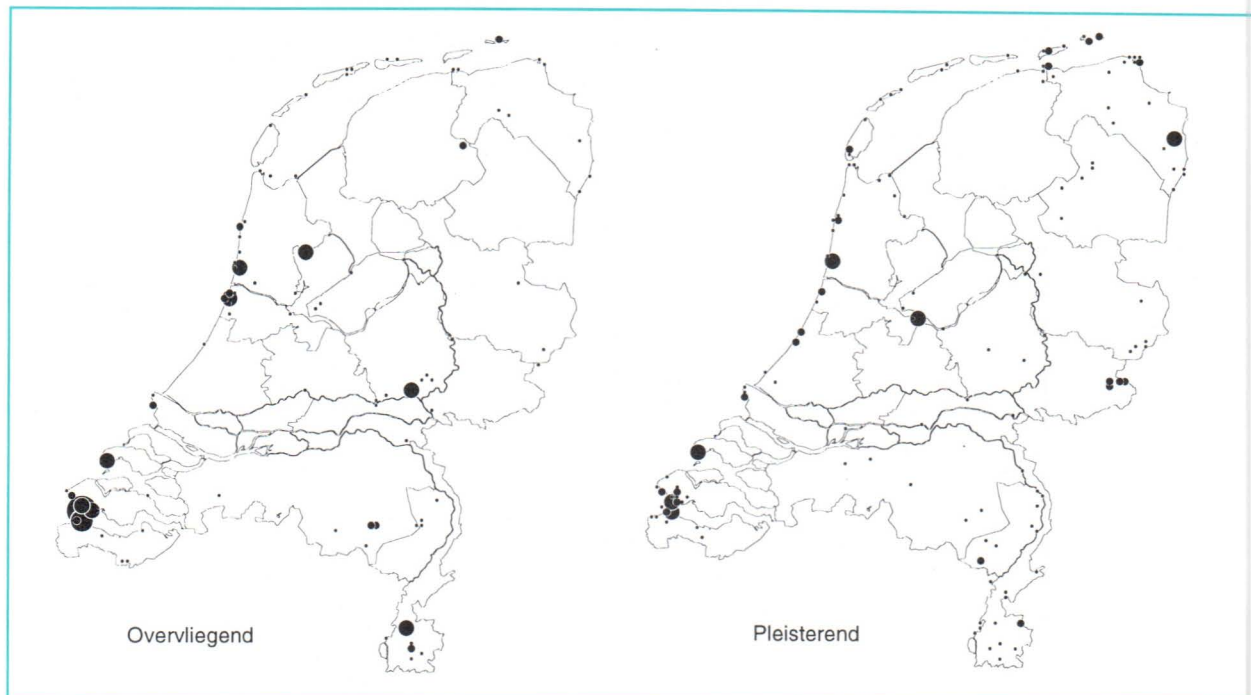
aantal pleistersaars



aantal trekkers



Figuur 1. Ortolaan, gemiddeld aantal exemplaren per waarneming en totaal aantal pleistersaars en trekkers (1989-94).



Figuur 2. Ortolaan, verspreiding 1989-94 (per kwartblok); overvliegende respectievelijk pleisterende vogels. Aantalsklassen: 1-3, 4-9, 10-49, 50-100, >100 exemplaren.

trekkende Ortolanen hebben ervaren trektellers die veel uren in de goede periode maken. Relatief veel Ortolanen zijn gezien langs de kustlijn (gestuwde trek), vooral op de "wereldberoemde" trektelposten Breskens (voorjaar) en Nolledijk (najaar) in Zeeland. Alles is overigens betrekkelijk; de 26 Ortolanen van Breskens in de voorjaren van 1990-92 werden gezien tijdens 1270 uren trektellen (volledig voorjaar gedekt; overzichten in Het Zwelmpje). In het najaar lag de score gunstiger dankzij een uitzonderlijk jaar (waarover later meer). In het binnenland wordt de volharding van trektellers eveneens beloond, en ook hier druppelen de waarnemingen mondjesmaat binnen.

Ook pleisterende vogels zijn in alle hoeken van het land gezien, met

concentraties van waarnemingen langs de volledige kustlijn tussen Cadzand en Rottum, bij Huizen, in het Lauwersmeer en de Eemshaven. Al deze gebieden krijgen een meer dan gemiddelde belangstelling van vogelaars. Pleisteraars kunnen zich ophouden in allerlei habitats, bijv. duinen, kaalkappen, heidevelden, ruderale terreinen, aardappelvelden met verdorrend loof, stoppelvelden (graan) en ander agrarisch terrein.

Verschillen tussen jaren

Binnen de onderzoeksjaren was 1992 een uitschieter. In september werden toen 73 waarnemingen doorgegeven, 2-5 maal zoveel als in de andere jaren. Gemiddeld werden 4 exemplaren per dag gezien, en dit was nog uitzonderlijker. De meest spectacu-



Ortolaan (Awie de Zwart).

laire trek werd vastgesteld bij Vlissingen, waar alleen al op 7 en 11 september ongeveer 120 Ortolanen voorbijkwamen (Zwelmpje 7[4]: 19).

De "invasie" van Ortolanen kwam overeen met een opvallend talrijk optreden in die maand van enkele andere zangvogels. Zo zagen trektellers in het hele land toen veel grotere aantallen Duinpiepers dan ze gewend waren, zonder dat er een duidelijke oorzaak (bijv. langdurige straffe oostenwinden) voor was aan te wijzen (Limosa 66: 25-28). Ook Grote Pieper en Roodkeelpieper werden veel gezien (Dutch Birding 14: 235, 238). Verklaarbaar of niet, het optreden in 1992 geeft aan dat hoewel de Ortolaan als broedvogel in ons land zo ongeveer uitgestorven is, verrassende waarnemingen gelukkig nog mogelijk zijn.

Fred Hustings & Erik van Winden

Trekkende Ortolanen

Veel van de overvliegende Ortolanen die op formulier gezet zijn werden vastgesteld door trektellers. Het is gebleken dat systematisch trektellen op vrijwel iedere plek in Nederland overtrekkende Ortolanen kan opleveren, althans in de nazomer. Overigens is dat wel een kwestie van zitvlees hebben. Op plekken met ongestuwde trek (het grootste deel van het land dus) worden gewoonlijk op vele tientallen uren trektellen in augustus-september hooguit enkele Ortolanen vastgesteld. Zelfs de meest verwende trekteller is door iedere waarneming altijd weer aangenaam verrast.

Een uitstekende kennis van roepgeluiden van vogels is voor trektellers een must, en voor Ortolanen geldt dat zeker! Het zijn goede vliegers die vaak hoog overkomen, alleen of met enkele soortgenoten, en zich zelden bij andere soorten aansluiten. De kenner veert op uit zijn klapstoeltje door de combinatie van een Boompieper-achtige vlucht en onopvallende maar kenmerkende korte roepjes met een ie-, u-, of ia-klank. Sommige roepjes zijn melodius (maar veel minder dan die van bijv. Kneu, die trouwens ook heel anders vliegt), andere klinken metalig. Ortolanen trekken vooral 's nachts; tijdens trektellingen worden ze het meest in de vroegste ochtenduren waargenomen.